ÜÇ MUAMMA: GARP MESELESİ, ŞARK MESELESİ, TÜRK MESELESİ -II

Haşim Nahid Erbil
Çevrimyazı: Bedri Mermutlu
II

Özet: Malumdur ki Türkiye Şark ve İslâm âlemi içinde Avrupa ile en sıkı münasebette bulunan bir memlekettir. Bu, biraz da coğrafi vaziyetten ileri geliyor. Eskiden, Avrupa memleketleriyle hemhuduttu bile. Biz, bu uzak maziden tutturup bugüne kadar devam eden vakaları mevzu-i bahis etmeyeceğiz. Fakat her medeniyet ve her saltanatın tarihi bir mazi ile başladığı gibi, bugünkü Türkiye'nin de varlığında kendini sezdiren mazi izine tesadüf edilmesi tabiidir. Ehl-i salip (haçlı) muharebelerinin en bariz karakteri "dinî" idi. Dinler arasındaki mübarezeyi hayat âlemindeki "yaşamak için mücadele" tarzında tabii bir hadise gibi addedenlerdeniz. Çünkü dini nüfuz, insanların bugünkü kadar şuurlanmamış olduğu bir devrede, böyle şeylere çok müsaittir. Halbuki Garp milletlerinin şuurlandıktan sonraki zamana ait düşünceleri de aynı karakteri haiz gibi görünüyor.

Anahtar Kelimeler: Şark, Garp, Türk meselesi, İslamiyet

Three Problems: Western Issue, Eastern Issue, Turkish Issue –II
Haşim Nahit Erbil. (Transcription: Bedri Mermutlu)

Abstract: *It is obvious that within the Eastern and Muslim world Turkey is a country that has the closest relations with Europe. This somewhat arises from the geographical condition. In the past, Turkey was even contiguous with Europian countries. We are not going to mention the matter of events that has come from the past and continued till today. But as every civilization and every reign starts with a historical past, it is normal to encounter the trace of the past that reveals itself in the presence of today's Turkey. The most obvious character of crusades was "religious". We are the ones that assume the conflicts between religions as a normal event in the style of "struggle to live" in life. Because religious credit is so susceptible to that sort of things in a period that people were not became conscious as today. However, the thoughts of the Western nations after they became conscious seem to have the similar character.*

Keywords: *East, West, Turkish question, Islam*

Şark Meselesi

Şark fırtınaya tutulduğu zaman dalgaları sahillere çarpan ve ufuklara yükselen bir deniz iken şimdi durgun bir haldedir. Bununla beraber o fırtınalı zamanlara ait bir hatırası, bir tarihi olduğu içindir ki Şark kendisini daima *"büyük bir mesele"* halinde hatırlatır. Ve görüyorsunuz ki dünyada bir Afrika meselesi, bir Avustralya meselesi yoktur!

Eski dünyanın geniş, feyizli iklimlerinde birer dumanlı dağ mehabetiyle sakin duran akvam kitleleri eskiden birçok dinlerin, medeniyetlerin, saltanatların ocağı idi. Bugün bile her bir kavim bir din, bir medeniyet, bir saltanat yaşıyor. Şark akvamı böylece zengin topraklarının üstünde rahatça ömür sürerken, ötede Garp milletlerinin akıl ve zekâsı inkişaf etti. Terakki ettiğini yukarıda izah ettiğimiz Avrupa, iktisadi faaliyetin hududunu Şarkın içerlerine kadar tevsi ediyordu: Bir taraftan sınai mamulatını Şarklılara satıyor, bir taraftan da Şarkın ham eşyasını alıyor, madenlerini işletiyor, şimendiferlerini, limanlarını yapıyordu. Fakat bu iktisadi faaliyet hiçbir zaman gürültüsüz olmadı ve tabiidir ki vuku bulan mücadelelerde Avrupa daima galip geldi, çünkü evvelce de teslim ettiğimiz gibi Avrupa faik (üstün) idi.

Avrupa'nın faikiyetine (üstünlüğüne) rağmen ortada hem de muammaî bir şekilde Şark meselesinin daima ve daima mevcut olması, hakikatin olduğu gibi görülmek istenilmediğine hamledilebilir. Hakikatte iki taraf arasında bir antagonisme/tezat mevcuttur; lâkin bunu vuzuhla görebilmek için Şarkın herhangi bir memleketi ile Avrupa'nın ilk temasını bugünkü şeklinde mevcut münasebetinden ayırmalıdır: Eskiden Şark, Avrupa'nın kuvvetli olduğunu gördüğü ve ona itaat eder gibi göründüğü halde kuvvetinin hikmetine bir türlü akıl erdiremediği için ondan yine korkar, daima uzaklaşmak meylini izhar ederdi. İlk bebekten korkan çocuğun korku membaı nasıl ki *"meçhuliyet"* ise Şarkın ki de öyle idi.

Şarkın Avrupa ile olan bugünkü münasebetine, daha doğrusu Şarkın bugünkü vaziyetine gelince, büsbütün başka bir mahiyettedir ve gösterdiği muhalefet pek derin sebeplere istinat ediyor. Lâkin Avrupa'nın, kendi medeniyetinin faikiyeti hakkında mevcut olan kanaati bunu tetkike bayağı mani oluyor. Şark, hüküm ve icra kuvvetini nefsinde birleştirmiş bir hakim karşısındaki müttehemin de (suçlanan kimse) müşkül mevkiindedir: Hakimin hiçbir itiraz kabul etmemesine mukabil müttehemin kendisini tamamiyle müdafaa edebilecek bir cerbezeye malik olmaması, bu sahneye bir nevi fecaat veriyor. Şimdi biz, bu karanlık muammayı uluorta teşrihe çalışacağız.

Şark ile Garp arasındaki ihtilaf iki esaslı sebebe irca olunabilir (indirgenebilir): 1-Medeniyet farkı, 2- Zihniyet farkı.

Medeniyet Farkı

Hakikatte ihtilaf öyle bir membadan neş'et ediyor ki bunu istihfaf etmek mümkün değildir. Bugün yeryüzündeki faikiyetini kabul ettiğimiz Avrupa medeniyeti muasır milletlerin veya onların ecdadının mirası değildir. İnsa-

nın irfan namına bildiği ne varsa, bu, mebdeini kati surette tayin ve irae etmek (göstermek) mümkün olmayan bir membadan geliyor. Bu ilk membaı hangi millet benimseyebilir? Böyle gülünç bir iddiayı yalnız bir milletten, hatta kürre-i arzın bir kıtasından nez edecek (çıkarıp atacak) vâzıh hakikatler var: Bunun en büyük delili yeryüzünde bir tek medeniyet değil, muhtelif medeniyetlerin hâlâ mevcut olmasıdır.

Medeniyetlerin birbirleriyle iştirak hatlarını göstermeye çalışmak gibi lüzumsuz bir münakaşaya girişmeden, şunu söyleyeceğiz ki yalnız Garp medeniyetinin Yunan-Roma devresinin seyri, aynı medeniyetin daha uzak devrelerini araştırmak lüzumunu hatırlatır. Hesapsız asırların işlediği bu medeniyet zincirine Yunan'ın ilave ettiği halkalardan daha evvelkileri, ister Akdeniz'in şark veya cenup sahilinde, ister Pelaj'ların yurdu Kafkas'ın daha ötesinde, Hint veya Çin'de işlenilmiş olsun, her iki takdirde bu, istikbale doğru uzanan zincirin öbür ucunun Asya'da olduğu görülür. Ve biz, işte şu eski Asya'da muhtelif medeniyetler mevcut olduğunu Garp ile Şark arasındaki iki kıta medeniyeti farkından neş'et ettiğini söylüyoruz.

Medeniyet denilen şey bir düşünüş, duyuş, yaşayış tarzı değil mi? Şu halde bir Çin, bir Hint, bir Japon, bir İran, bir Arap, bir Türk medeniyetinin varlığını kabul etmek zaruridir. Ve dimağlarındaki zihnî sistemler birbirine uymayan milletler arasında tabii uygunsuzluk olur! Şimdi bu uygunsuzluğun nasıl böyle bariz bir şekil aldığını izah edeceğiz:

Avrupalılar, Şarkın falan veya filan köşesinde iktisadi münasebetlere giriştiler, diyelim. Her Garplı millet iktisadi faaliyete saha ittihaz ettiği yerin ahalisine kendi lisanını öğretmeye başladı. O ahaliyi temdin (medenileştirme) veyahut ticareti teshil (kolaylaştırma) maksatlarından hangi birine istinat ederse etsin, Garp lisanlarının Şarklılara talimi ameliyesi asıl maksut olan gayeden büsbütün farklı neticeye müncer oldu.

Avrupa lisanlarından herhangi birini öğrenmek ihtiyacı karşısında bulunan Şarklılar içerisinde mesela bir ticaret muamelesini teshil edecek kelimeleri öğrenmekle iktifa etmeyen adamlar oldu. Bir ecnebi lisanını oldukça öğrenmiş olan bu zümreye *"münevverler"* unvanını verelim. Bu zümre, bir taraftan ecnebi lisanlarıyla yazılmış kitapları okuyor, bir taraftan da bunlar içerisinde bizzat Avrupa'da seyahat edenler oluyordu; hatta bazı Şark gençleri tâli veya âli tahsillerini Avrupa payitahtlarında ikmal ediyorlardı. Lisan vasıtasıyla malumat, seyahat tarikiyle görgü yavaş yavaş bu zümreye bir *"benlik şuuru"* verdi. Zaten Avrupa irfanının yukarıda işaret ettiğimiz o muakale sistemi bir insanın kafasına girince hadiseleri müşahede ve tetkik etmek ihtiyacını kendi varlığında mutlaka sezer. İşte bu düşünmek kabiliyeti Şark münevverlerinde tedricen terakki etti ve bunu kendi muhitlerine de sirayet ettirdiler.

Benlik şuuruna malik insanların mensup oldukları medeniyet sistemi ile başka bir medeniyet sistemini mukayese edip bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu anlamaları pek tabii olmaz mı? Halbuki bizzat Avrupa, Şark münevverlerinin zihnini böyle bir muhakemeye adeta icbar etti. Bunu, aradaki zıddiyet için gösterdiğimiz ikinci sebep ispat eder.

Zihniyet Farkı

Avrupa medeniyeti dediğimiz tefekkür tarzının ortaya koyduğu bir takım prensipler var ki bunlar insana ve insanların teşkil ettiği cemiyete birçok hukuk vaad ve temin ediyor: Hürriyet, adalet, müsavat, ilah… gibi hakların mevcudiyetini, meriyeti (geçerliliği) lüzumunu izah ve ispat eden hesapsız nazariyelerin yanı başında yine hesapsız tatbikat misali var ki asıl nazariyelerin sıhhatinden Şarklıları şüpheye düşürmektedir. Vakaların nazariye ile taban tabana zıt oldukları şöyle dursun, bazı hukuk nazariyeleri bile Şarklıyı uzun uzun kendi benliğini düşünmeye sevk ediyor. Bazı hukuk alimlerinin hukuk-ı düvel (devletler hukuku) kaidelerinin Avrupa medeniyet âlemini teşkil eden milletlere inhisarı nazariyesi işte bu kabildendir. Avrupa medeniyetinin bir Hıristiyan medeniyeti olması ve aynı medeniyet hukukunun Hıristiyanlara hasredilmesi gibi iddiaların -hatta ilim namına- ortaya sürülmesi Avrupa'nın kendi medeniyetini başkalarına kabul ettirmek hususunda ne faydası olduğu cidden teemmüle değer. Fakat biz burada ihtilafın sebeplerini araştırmanın hududunu geçmeyeceğiz.

Gerek nazariye ve gerek fiil halinde yabancılığını gören ve hisseden Şarklıların, Avrupa'nın Şarkı istimar etmek (sömürgeleştirmek) hususundaki arzusunu ne vecihle karşılaması lazım geleceği kolaylıkla kestirilebilir. Lakin biz, bahsin şu noktasında tetkikatımızı umumiyetten kurtarıp hususi bir sahaya nakledeceğiz; ve bu, pek tabii bir surette olacak: Garbın Şarka karşı vaziyetini ve Şarkın mütekabil ruhiyetini tetkik edecek değil mi idik? Halbuki bu hususta söylediklerimiz ihtilafın umumi ve esasi hatlarına taalluk ediyor. Eğer bu umumiyeti, bir hüküm verebilecek noktaya kadar muhafaza edersek, asıl tetkikin sıhhati şaibedar olur; çünkü umumiyet daima seyyaldir ve aynı nokta-i nazar onun her noktasına tevafuk edemez (uygun düşemez). Filhakika yukarıda da işaret ettiğimiz veçhile Şarkta muhtelif medeniyetler mevcuttur, binaenaleyh Garp ile Şark arasındaki zıddiyetlerin nevi de bu muhtelif medeniyetlere göre değişir. Halbuki yine bu umumiyet dairesinden bir parçayı, bir medeniyet dairesini alır da tetkikatımızı bu hususi sahada icra edersek hem doğrudan doğruya *"realite/şeniyet"*i mevzu-i bahis etmiş,

hem de umumi mütalaalarımızı *"fait/vaka"* ile teyit etmiş oluruz. Bu hususu tetkik sahasını intihapta da (seçmekte) isabet etmeye çalışacağız: Biz Şark-ı Karib'te (Yakın Doğu) bulunduğumuz için daha ziyade ondan bahsedebileceğiz. Hususiyle intihap ettiğimiz memleket, coğrafi vaziyetine mebni Avrupa'ya en yakın olan ve onunla en sıkı temasta bulunan *"Türkiye"*dir.

III
Türk Meselesi

Malumdur ki Türkiye Şark ve İslâm âlemi içinde Avrupa ile en sıkı münasebette bulunan bir memlekettir. Bu, biraz da coğrafi vaziyetten ileri geliyor. Eskiden, Avrupa memleketleriyle hemhuduttu bile. Biz, bu uzak maziden tutturup bugüne kadar devam eden vakaları mevzu-i bahis etmeyeceğiz. Fakat her medeniyet ve her saltanatın tarihi bir mazi ile başladığı gibi, bugünkü Türkiye'nin de varlığında kendini sezdiren mazi izine tesadüf edilmesi tabiidir. Binaenaleyh Osmanlı Türklerinin bugünkü meselesini her türlü mühimiyetten ari bir surette ortaya koymak için onun hiç olmazsa birkaç yüz senelik tarihine temas edeceğiz; bu, manevi hüviyetini biraz tanıtmaya yardım eder:

Başlangıcını hiçbir tarih kitabının sarih bir surette tayin etmediği bir müddetten beri, Orta Asya'dan akın eden, muhtelif saltanatlar tesis eyleyen Türkler Anadolu'da gelip yerleşmişler… Orada Osmanlı Türk saltanatının dört yüz hane halkından ibaret *"Kayı Han"* kabilesiyle başladığı yolundaki rivayet, yahut şairane hurafe, Türk tarihinin layıkı veçhile bilinmemesine atfolunabilir. Hakikatte Osmanlı saltanatı, Türk milletinin tarihinde Selçuk saltanatının isim değiştirmesinden ve başka bir tabirle saltanat hanedanının tebeddülünden gayrı hiçbir şey ifade etmez.

İşte bu Türk devleti, İran medeniyetinin bazı unsurlarını ve nihayet İslâm medeniyetini kabul etmişti. Bu devletin teşekkül, itila, inhitat amillerini evvelce neşrettiğimiz Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları unvanlı eserimizde uzun uzadıya teşrihe çalışmıştık. Darülfünun Hukuk Şubesi sıralarından henüz uzaklaştığımız bir zamana ait olan bu eserin ihtiva ettiği şahsi mülahazalarımıza tekâmül kanununa medyun olduğumuz inkişaf eserlerini şimdi ilave edeceğiz:

Osmanlı Türklerinin İslâm medeniyetini temsil etmesi (özümsemesi) öyle bir zamana tesadüf ediyordu ki aynı medeniyete müstenit saltanatlar bir inhilal devresine giriyordu. Yunani felsefenin intaç ettiği (sonuçlandırdığı) zihnî inkişafın Arap saltanatını yıkmak hususundaki rolünden burada uzun uzadıya bahsetmeye ne lüzum ne de imkân vardır. İslâmiyet saltanatı anane-

sinin de tesisine yardım ettiği Türk saltanatı metin bir imanın yarattığı harikulade bir kudretle İslâm hakimiyetini Viyana surlarına kadar götürmüştü. Ve bütün o muazzam fütuhat için kullanılan aynı vasıta mağlup olmaya başladığı gün, kurulan bina dahi sarsılmaya başladı. Çünkü Osmanlı saltanatının temel taşı askerlikti.

Şüphe yok ki Osmanlı Türkleri manevi kuvvetini, itimat hissini ilk önce kıran şey, askerî mağlubiyetleridir. Delil mi istersiniz? İşte size Nizam-ı Cedit!.. Avrupalılara benzemek istemek, kendi zaafını ve onun faikiyetini kabul değil de nedir?..

Tanzimat-ı Hayriye, Kanun-ı Esasi tatbikatı bunun daha bariz delilleridir. Nezaretler teşkili, Avrupa kanunlarının tercüme ve tatbiki, matbuatın serbestisi ve nihayet Meşrutiyetin tesisi teşebbüsü Avrupa medeniyetinin taklidinden başka bir şey olduğunu kimse iddia edemez.

Anlaşılıyor ki devlet adamları faikiyetini hissettikleri Avrupa medeniyetini *"idare şekli"*nde ve hayat ve maişete lüzumu olan âlât ve edevatta görmüşler ve sırf bu nokta-i nazardan Avrupa'yı örnek ittihaz etmişler; idare sistemi, kanun, bina, gemi, top, tüfek, kıyafet, levazım ilah… Türkiye'de vücuda getirilirse onun da terakki edeceğine kani olmuşlar. Halbuki bütün bunlar birer *"mahsul"*dur, bir muakale sisteminin mahsulüdür. Medeniyetin bu tarzda anlaşılması, Türklerin bu sistemi anlayabilecek bir idrak seviyesine gelmeyişine delalet eder.

Filhakika hükümet adamlarının mesaisiyle başlayan terakki temayülatı sonradan Garp lisanlarını öğrenen ve Garbın irfan eserlerini tetebbu eden münevverler tarafından şuurî bir hale getirilememiş. İlme, edebiyat ve sanata ait birçok eserler okumuş, hatta Türkçe eserler neşretmiş olanlar bile Garp medeniyetinin ne olduğunu bir türlü kavrayamadılar. Çünkü bu tetebbu devresine ait Türk münevverlerinin her biri muhtelif ilim ve sanat şubelerine ait kitap yığınları arasında şaşırmış, ya da sade bir alim veya sanatkarın bilmem hangi asırda çizdiği rü'yet (görüş) dairesinde mahpus kalmış… Onun için Türk münevverlerinin Garp irfanından aldıkları şey hep kırıntı halinde idi. Hatta şu hüküm güya Avrupa'da tahsilini ikmal etmiş Türk gençlerine de bazı istisnalarla teşmil edilebilir. Son muharebe sırasında Avrupa'da seyahat eden ediplerimiz, mütefekkirlerimiz bize Avrupa'dan binaların mimari şekillerine ait tafsilat getirdiler!.. Zaten bilgisi böyle kırıntı halinde olan, veya sade köhne bir rü'yet dairesinde seyahat eden Türk münevverlerinden, bu şekilleri delip arkasındaki ruhu görmek hassası beklenemezdi.

Vaktâ ki Türk münevverleri arasında bir ilim, bir sanat şubesini *"sistem"* halinde kavrayacak adamlar zuhur etti, Garp medeniyeti *"esrarengizlik"*, *"muammailik"* bulutlarından bir güneş gibi sıyrıldı. Akıl için yol birdir, derler; son Türk mütefekkirleri de tedrici surette olsun yükseldikleri aynı idrak

mertebesinden bu güneşi artık gördüler. Aydınlatmak hassasında olan ziya (ışık) şüphe yok ki asırlarca süren bir gece karanlığının verdiği ışık ihtiyacıyla müteheyyiç vicdanları en evvel tenvir etti. Türk münevverleri, Türk'ün nüfus kesafeti ortasında karanlık geceler tek tük görünen yıldızlara benzerler; lakin biz, bunların kemiyetinden değil keyfiyetinden bahsedeceğiz.

Hepimiz itiraf ederiz ki Türk'ün, -cehalet, uyuşukluk, uyku, hülasa ne derseniz deyiniz- kalın ve siyah bir perde altında yok olmuş gibi görünen *"benlik"* şuuru Garbın irfan meşalesiyle belirdi. Avrupa milletlerinin takip ettikleri tekamül tarikinin bir aynını da bizim takip ettiğimizi ve bunun sonunda şuurlandığımızı iddia edemeyiz. Sonra bu şuuru -Ziya Bey'in söylediği gibi- Balkan hezimeti de bize vermemiştir. Eğer Çatalca'da düşmanın top sadalarını işitmemizin böyle bir hassası (özelliği) olaydı, Ayastefanos Muahedesi bu icazkâr tesiri bizden evvelkilerde daha kudretli olarak gösterebilirdi. Hakikat şu merkezdedir: Türk'ün, kendi nefsine ve faikiyetine itimadı vardı. Viyana muhasarasından sonra *"netice itibariyle"* daima mağlup oldu. Bu mağlubiyet itimat hissini kırdı; Avrupa'yı taklit etmek temayülü işte bu suretle başlıyor. Taklit sahasının idare şekline hasrı doğru olamaz. Denilebilir ki Türk'ün Avrupa irfanıyla temasından bütün *"culture/harsî"* müesseseleri az çok müteessir olmuştur.

Evvela din müessesesi, müspet ilimlerin müşahede ve tecrübe usullerinden kuvvetini alan bir tenkit tarzıyla yavaş yavaş nüfuzunu [bilhassa münevver dediğimiz zümrenin vicdanında] kaybetmeye başladı. Bir kere *"din"* müessesesi böyle zaafa uğrayınca, kuvvetini dinden alan öbür müesseseler de gittikçe zayıf düştüler: Ahlâkın uğradığı müthiş inhitat, teyit kuvvetini aldığı dinin eski nüfuzunu kaybetmesinden ileri geliyor.

*"Darülhikmeti'l-İslâmiye"*nin, ahlâkı vaaz ve nasihatle muhafaza etmeye çalışması abestir; evvelemirde ahlâkın kuvve-i teyidiyesini meydana koyması icap eder ki bu, *"uluhiyet"* fikriyle müspet ilimleri teliften ibarettir. Dinî hukuk müessesesi nüfuzunu kaybetmek şöyle dursun, kısmen medeni hukuk tarafından istihlaf edildi. Ticaret-i Berriye ve Bahriye kanunlarının Mecelle ile yan yana bir mevki ihraz etmesi ve *"ukubat"* hükümleri yerine ceza kanununun kaim olması bu kabildendir.

Dinî iktisat kaideleri çoktan beri umumi bir surette hükmünü icra edemez oldular. Bediiyata (güzel sanatlar) gelince; bunu tavzih etmek icap eder. Resim, heykeltıraşlık İslâm medeniyetinde mevcut olmakla beraber memnu (yasak) dahi olduğu halde yavaş yavaş Türk'ün irfan hayatına karıştı. Musikinin dinî mevkii resminkine yakın olmasına mukabil, bir tarafta bazı tarikat saliklerince dini ayinler sırasında teheyyücün vasıtası gibi kullanılıyordu. Dinî-bedii olan bu kısım musikiden başka, halkın ve havassın (seçkinler) ayrı ayrı musikileri vardı. Bununla beraber görüyoruz ki bu sanat şubesinde de

Garp musikisinin mevkii gittikçe yükseliyor. Edebiyat müessesesinin bahse olan tahammülünü tahdit mecburiyetindeyiz: Bizim bir *"Osmanlı"* edebiyatımız vardı. Bir kere edebiyatta tefekkür, tahassüs, ifade tarzımız Garp edebiyatının tesiriyle mütemadiyen değişiyor. Şiir değişiyor, şive değişiyor, hatta lisanımız değişiyor. Sonra bizde esasen mevcut olmayan edebi neviler edebiyatımızda tekamül ediyor; roman, dram, komedi bu kabildendir. İşte, görülüyor ki Osmanlı Türk'ün bütün harsi müesseseleri Avrupalı milletlerin medeni veya harsi müesseselerinin tesiri altında yavaş yavaş eski kıymetlerini kaybetmeye başladılar.

Ve bizim Osmanlı Türk saltanatının inhitatı şeklinde gördüğümüz *"içtimai inhilal"* (toplumsal çözülme) vukua geldi. Fertleri *"cemiyet"* halinde bir arada tutan ve beraberce yaşatan harsi manzumelerin vicdanlarda kıymetini kaybetmesi içtimai vicdanın inhilaline muadildir (denktir). Mademki içtimai vahdeti din birliği, ahlâki, hukuki, iktisadi telakkinin ve bedii zevkin birliği temin ediyordu; ve mademki bu manevi rabıtalar fertlerin vicdanlarında çözüldü, bu rabıtaların müşterek ve manzum bulunmasından ibaret olan *"içtimai vicdan"* tabii inhilal eder; çünkü bunun varlığı rabıtaların ahengidir. Bizzat rabıta yok olursa ortada ahenk kalır mı?

Avrupa medeniyeti tesirinin bizdeki fena tarafı budur. Şimdi bu tesirin bir de iyi tarafını izah edelim: Avrupa medeniyetinin muakale sistemini anlamak, onlar gibi düşünmek kabiliyetini iktisap etmek (elde etmek) demektir. Biz, bu kabiliyetle ilk önce Avrupa medeniyet dairesi içerisinde bulunan milletlerin umumi tekamül manzarasını duya duya temaşa ve tetkik ettik. Gördük ki, bu milletler zümresinin *"maddiyat"* sahasındaki müşabehet (benzerlik) ve iştirakinin arkasında zahiri vahdetin ötesinde her milletin ayrı ayrı hususiyetleri var. Bu ayrılık aklın tekamülü sahasında değil, hissiyatın tekamülü sahasındadır. Filhakika bedii sanatlarının teknikleri hep birbirinin aynıdır; edebiyat, şiir, musiki, resim, heykeltıraşlık, mimarlık şekil ve hatta malzeme itibariyle hep birbirine benzerler... Fakat onların ruhu başka başkadır; ya Fransız, ya İngiliz, ya İtalyan veya Alman'dır. Alâmet-i farikaları lisan olan bu ayrı ayrı ruhların tahassüs tarzı, zevki, heyecanı, heyecanının ahengi birbirinden çok farklıdır. Ve bütün bu farklar *"millet"* kelimesinde toplanıyor, onunla ifade olunuyor: Fransız milleti, İngiliz milleti, Rus milleti, İtalyan milleti, ilah...

Vicdan diye tercüme ettiğimiz *"concience"* kelimesinin felsefede bir ikinci manası daha var ki hissetmek, sezmek, şuurlanmak demektir. İşte bize, bu mahiyette bir şuur geldi, kendi kendimizi tanımaya başladık. Bu iyi tesiri, fena tesirlerini de kaydettiğimiz Avrupa medeniyetine medyun olduğumuzu da itiraf ederiz.

İşte Türkler de, böyle içinden gelen bir şuurla bugün bağırıyor: Ben de bir milletim!.. Türklerde milli şuurun, milli vicdanın, -teşekkür makamında bir

daha tekrar edelim- Avrupa irfanı sayesinde inkişaf etmesidir ki Avrupalıların *"Türk meselesi"* dedikleri, bir muamma şekline soktukları iş sadeleşiyor. Türkler asri bir millet haline inkılap etmek üzeredir!

Şimdi şuurlu bir halde olan Türklere karşı Avrupa'nın aldığı vaziyeti de birkaç cümlede göstermek icap eder. Avrupalılar istiyorlar ki Türkiye'yi istimar etsinler (sömürgeleştirsinler) ve her Garplı millet kendisine bir iktisadi nüfuz mıntıkası ayırmış…

Ehl-i salip (haçlı) muharebelerinin en bariz karakteri *"dinî"* idi. Dinler arasındaki mübarezeyi hayat âlemindeki *"yaşamak için mücadele"* tarzında tabii bir hadise gibi addedenlerdeniz. Çünkü dini nüfuz, insanların bugünkü kadar şuurlanmamış olduğu bir devrede, böyle şeylere çok müsaittir. Halbuki Garp milletlerinin şuurlandıktan sonraki zamana ait düşünceleri de aynı karakteri haiz gibi görünüyor: Balkan Muharebesi Türkiye'nin hezimetiyle bittiği gün, bu muharebede katledilmiş beş yüz bin Türk'ün naaşından yapılmış bir kürsünün üstüne çıkıp bağırdılar: *"Tarihte yeni bir devir açılıyor!"*. Demek istiyorlardı ki İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi nasıl bir tarih devresine mebde (başlangıç) olduysa, Türklerin Asya'ya sürülmesi de yeni bir devreye başlangıç oluyor!..

Son muharebenin Türkiye'ye ait safhasından bahis olunduğu zaman, salibin hilale karşı muzafferiyeti ananesi derhal canlandı. Nihayet Sevr Muahedesinde hakim olan ve her maddesinde kendini gösteren zihniyet gösterdi ki hür bir milletin layık olduğu haklar Türkler'e verilmek istenilmiyor!.. Şimdi bu zihniyet mukabil taraftaki Türk zihniyetiyle karıştırılınca müşkülatın sebepleri derhal anlaşılır: Avrupa istiyor ki Türkiye'yi Afrika'nın bir parçası imiş gibi istimar etsin; Türk milleti de diyor ki, benim bir tarihim, bir medeniyetim var, benim insanlığım ve haklarım var!..

"Türkler barbardır, temeddün kabiliyetleri yoktur, Türk milliyetperverliği bir çeteciliktir, bunlar eskisi gibi başka milletlere zulmediyorlar, Şarkın asayişini ihlal ediyorlar..."

Bütün bu sözler büyük diplomatlar tarafından söylenildiğine rağmen zerre kadar hakikati ihtiva etmiyor. Sözümüzün başlangıcında dediğimiz gibi, diplomat, siyasi denilen adamlar ya milletlerin hayatını idare eden ve tarihe istikamet çizen ezeli kanunları bilmezler, ya da memleketlerinin maddi menfaati namına hakikati tahrif etmek gibi manevi bir günah işlerler. Eğer bu dakikada Avrupa mütefekkirlerine hitap etmek imkânı olaydı, Türklerin Avrupa medeniyetini anlayıp anlayamadıklarını tahkik için mesela şu naçiz eseri tetkik etmelerini tavsiye ederdik; lakin biz, bir milletin kuvvet ve kudret membaının kendi varlığının haricinde olmadığına iman edenlerden olduğumuz için başkalarını iknadan hiçbir fayda beklemeyiz. Her bir tarih devrinin olduğu gibi, bugünün de bir mantığı var; ve bu, bize meçhul değildir. Bina-

enaleyh biz hakikati, hem de mübalağadan ve her türlü şaibeden ari olarak millettaşlarımıza anlatmaya çalışacağız.

Umumi Netice

Bugün Avrupa korkunç bir buhran geçiriyor. Şark meselesinin ne olduğunu da Türkiye'ye ait misal ile anladık; fakat aynı misali izah ederken, Türklerin de içtimai bir buhran geçirdiğine vakıf oluyoruz. Şimdi pek yerinde olarak şu sual irad edilebilir: Bu umumi hercümerç ortasında Türkler nasıl bir istikamet almalıdır ki onun sonunda varlığını, müstakil varlığını muhafaza edebilsin?

Filhakika Türklere bir istikamet gösterebilmek için ilk önce Avrupa buhranının alacağı istikameti istidlal etmek lazımdır. Ve zannederiz ki eserimizin Avrupa'ya ait kısmı bu vazifeyi oldukça yaptı. Şimdi doğrudan doğruya Türk'ün alacağı istikameti [fakat Avrupa'nınkini hiçbir dakika gözümüzden ayırmamak şartıyla] tayine çalışacağız.

Mademki Türklerde bir milli vicdan şuuru var, diyoruz; işte asıl bu şuur ona rehberlik edecektir. Milli vicdanın ideali/mefkûresi mutlak bir *"kemal"*dir. Ve bu kemale doğru hareket, milliyeti teşkil eden unsurların, yani harsi müesseselerin tekemmülüne çalışmakla olur. Bu tarzda bir faaliyetin başladığına inanmış olanlardanız. Görüyoruz ki lisan gittikçe daha şuurî ve samimi oluyor. Bu temayülün izleri son senelerde yazılan eserlerdedir; ve bunun devamından da şüphe edilemez.

Mukabilleri (karşılıkları) Türkçe'de mevcut olan ecnebi kelimeler gittikçe azalıyor; kullanılması zaruri olanlar da Türkçe bir şahsiyet almaya başlıyor, terkipler hemen hemen ortadan kalktı gibi. Arapça ve Farisice kaidelerin tesiri de günden güne azalmaktadır. Hülasa lisan sadeleşiyor ve güzelleşiyor. Lisanın böylece daha şuurî ve daha milli olması cereyanı, şeklin içindeki ruha, yani bedii zevke ait cereyana müterafıktır (bir aradadır). Maziden arta kalmış ve ademe (yokluğa) karışan bir edebiyatın sanki yer yüzünde canlı olarak unutuverdiği bazı eski edebiyatçılar istisna edilirse, yeni nesil arasında Arap ve Acem edebiyatı çeşnisini muhafaza etmiş kimse kalmadı. Eski edebiyatla olan son alakayı da, aruzu da gençler atıyorlar.

Hece vezninde yazılan şiirlerin bedii zevkimizi tatmin ettiği iddia olunamaz; bugünkü Türk nesrinin bütün muhteviyatı için de böyle söylenebilir. Ancak şu muhakkak ki bugünküler ne eski Osmanlı edebiyatçılarına, ne de Avrupa edebiyatı mukallitliğinin başladığı günden Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Âti'ye kadar olan edebiyatçılara hiç benzemezler. Bu benzememek şe-

kil ve ruhun her ikisinde de vardır. Sanatta aradığımız ibda kuvvetine gelince, bunun ilk ve son membaı milli vicdan olduğuna göre bu, şuurlandıkça, başka bir tabirle, mefkûrenin nüfuz ve kudreti ruhumuzda arttıkça ibda kuvveti de tecelli etmeye başlar.

Esasen bu milli şuur, evvelce de söylediğimiz gibi muakale ile başladı ve yine muakalenin devamı ile tekemmül edecektir. Muakalenin devamı demek, milli müesseseleri ruhen sezdiğimiz bir irtifaa (yüceliğe) yükseltmektir. Bunun için, bedii zevkimizin mantığını, ahengini, yani Türk estetiğini arayıp bulmak lazım. Bu sırrın memba ve menşei halk şuurları, masallar, darb-ı meseller, oyunlar ve sairedir. Bu yolda taharriyat (araştırma) temayülleri kendini göstermeye başladı bile. İşte biz, böyle bir *"araştırma devresi"* geçirmeye mecburuz: sanat eserlerinin ruhi ihtiyaçlarımıza kâfi gelmemesi, bizi bunun sebeplerini aramaya sevk ve icbar eder. Neden güzel şiirler yazılmıyor? Çünkü şairin *"güzel"* mefhumu hakkında milli bir bilgisi yok. Türk *"deha"*sına göre güzeli bilmek, sevmek, müteheyyiç olmak için, Türk'ün asırlardan beri teraküm etmiş (birikmiş) ve halk şiirlerinin, masallarının, ilah... ihtiva ettiği bedii ananeleri tetkik etmek lazım! Niçin güzel piyesler yazılamıyor? Çünkü tiyatronun menşei olan oyunlar hakkında hiçbir tetkik yapılmadı. Yunan trajedisi, Yunan komedisi Yunanlılara mahsus bir takım dini merasimden doğmuştu. Latinler bu edebi nevi benimseyecek derecede temsil etmişler (özümsemişler). Sonra aynı sanat şubesi bugünkü muasır milletlerin her birinde ve her milletin dehasını ibraz edecek tekemmüllere mazhar olmuş.

Bize gelince; Avrupa'yı taklit etmek suretiyle tiyatroyu hayatımıza sokmaya çalıştık. Halbuki tiyatronun da bize mahsus bir menşei olduğunu görüyoruz. Bütün sanatlar *"eğlence"*den doğduğu gibi, tiyatro da öyledir. Filhakika insanda iki sınıf duygu var! Haz ve elem... Gülmek, ağlamak hayatın ayrı ayrı tecellileri olduğuna göre mudhike (komedi) birinci, hâile (trajedi) ikinci nevi duygunun muadilidir. Başımızı Türk ananesine çevirdiğimiz zaman görüyoruz ki Türk hayatında daha ziyade birinci nevi duygunun tecellileri mevcuttur. Orta Oyunu, Karagöz, ve Hoca Nasreddin hikâyeleri ilah... Türk'ün hayatında komedinin izleri, bu iki neviden hangisinin daha ziyade inkişafa müsait olduğunu istidlale de yardım eder. Halbuki edebiyatın bu kısmıyla meşgul görünenlerin hiçbiri, Türk hayatındaki bu sırrı sezmiş olduğunu olsun meydana koyamadı. İranlılar, Hazret-i Hüseyin'in katlinden dinî ve muazzam bir facia (trajedi) ibda etmişler... İhtimal ki bugüne kadar hiçbir İranlı, hiçbir Şarklı veya hiçbir Türk bunun sebebini araştırmamıştır.

Hülasa görülüyor ki -halkın ruhunda bugün hâlâ yaşasın, yahut yaşamasın- birçok müesseselerin izlerini takip etmek suretiyle asıl ruhu araştırmak lazım. Bu ameliye ile ahlâki, hukuki, iktisadi telakkilerin milli renk ve ahen-

gi de keşfolunabilir. Esasen bu müesseseleri ihtiva eden veyahut kendi rengini onlara vermiş olan bir *"din"*, bu araştırma devresinde -hatta mecburi olarak- din mütehassıslarının tetkik ve tetebbülerine bir saha teşkil edecek. Ve ayrı ayrı yollarda vuku bulacak bu tetkik ve taharri ameliyeleri *"milli vicdan"*ın tam inkişafından ibaret tek bir noktaya dayanacak. Şunu da kaydetmek lazımdır ki, Avrupa'nın yukarıdan beri bahis ve tekrar ettiğimiz maddi terakki ve ihtira eserlerini kendi ihtiyaçlarımızın saikine (dürtüsüne) tabi olmak suretiyle ya aynen veyahut tadilen alacağız. Bir milletin mefkûresi mevcut olunca, Avrupa'dan alacağı maddi eserlerin tekniğini ne suretle tadil etmesi lazım geleceğini pekala bilir.

Şimdi Türk milleti, içinde bulunduğu buhrandan böyle muayyen bir istikamete doğru çıkmak isteyince, yüzünü ne tarafa çevireceğini sıhhatle istidlal edebiliriz: Avrupa buhranını tevlit eden (doğuran) amilin, muasır hayata hakim olan ananeler nüfuzunu kırmak zihniyetinden ibaret olduğunu söylemiştik; şimdi mübareze meydanının bir tarafında bu zihniyet, öbür tarafında da ananenin nüfuzuna sadık olanlar var.

Eğer bir silah muharebesi olaydı, Türk'ün mertliğine ve pek derin olan rahim ve şefkat hislerine bakarak onun mutlak zayıf tarafa yardım edeceğini söyleyebilirdik; fakat bu, biraz da zihniyet kavgasıdır. Türklerin Bolşeviklik kaidelerini kabul ettiğini, yahut edeceğini tahmin edenler aldanıyorlar. Şarklıları, Şarkın din ve felsefe tarihini bilenler şüphesiz teslim ederler ki şimdiye kadar Şarkta vukua gelmiş bütün muharebe ve mücadeleler dini ve medeni evsafı haizdirler. Buralarda maneviyatın kıymeti, başka bir kıtada bir misline tesadüf edilemeyecek derecede yüksektir. Yeryüzündeki bütün dinlerin menşei ve yegane menşei şark olması bunu teyit eder. Hususiyle Türklerin, en mütekamil bir dinin en mütekamil bir enmuzeci olduğu düşünülürse, böyle maddi menfaat nizaına (kavgasına) -sırf menfaat için- iştirak etmesine asla ihtimal verilemez. Bolşevizmin ortadan kaldırmak istediği *"mülkiyet"*, *"veraset"* hakları Türk'ün vicdanında yerleşmiştir. Müslümanların eşkıyası bile şekaveti, yağmayı yaparken hissiyatının necabetini kaybetmez; fenalığı fenalık olarak yapar. Necip bir insanın sefil bir fiili irtikap etmesinin sebeplerini burada taharri edecek değiliz, yalnız şu muhakkak ki Müslüman Türk, *"menfaat"* için *"hakk"*ın aleyhine kıyam edemez. Olsa olsa kendi insani hakkını tanımış olan tarafı iltizam eder. Türk'ün bugünkü hareketi şuurî olduğuna göre iltizam edeceği tarafı intihapta yanılmasına da ihtimal yoktur. Çünkü bilerek hareket ediyor…

Şimdiye kadar vuku bulan neşriyat ve tezahürat, Türkleri tahrik ve idare eden mefkûreyi, esasi fikirleri meydana koymuştur. Türkler görüyor ki Türkiye *"iktisadi nüfuz"* mıntıkalarına ayrılıyor. Bunun ne demek olduğunu pek âlâ bilirler. İktisadi nüfuzun arkasında Türk'ün milli vahdetini kıracak, milli inkişafını men edecek her türlü vasıta var!..

Türkler böyle bir tehlikenin karşısında iken Bolşevizm cereyanı ve Avrupa buhranı meydana çıktı. Birinci muammanın izahında görüldüğü gibi, Avrupa'nın zeki bir muharriri Bolşevizm, Komünizm, Sosyalizm ilah... hareketlerinin aynı maksada matuf olduğunu tasdik ediyor. Bütün Avrupa mütefekkirlerinin ne düşündüklerine vakıf olursak ihtimal ki aynı tasdik işaretini göreceğiz. Her ne hal ise, Avrupa'nın her tarafında küçük mikyasta birer numunesi mevcut olan bu ihtilal hareketlerinin alemdarlarını tesadüf Türklerle yan yana getirdi. Diyorlar ki, Türkler Bolşeviklerden yardım görüyorlar yahut bekliyorlar. Böyle bir ümit imkânını zannederiz ki bizzat Avrupa hazırladı idi. Bu hususta Fransız matbuatının gösterdiği hassasiyet, daha doğrusu feraset eserini vakıalar her gün daha ziyade teyit ediyor. Doğrusu ya, Fransız mütefekkirleri mütemadiyen bağırdılar: Türklerin hakkını verelim, yoksa onlar Rus Bolşevikleriyle birleşirler!

Fransa'nın bu hakiki mütefekkirleri pekala bilirler ki Türklerin Ruslarla birleşmesi demek, bütün Türklerin ve Müslümanların birleşmesi demektir. Ancak bu *"birleşme"* onların anlayışlarından büsbütün farklı bir mahiyettedir. Türk mütefekkirleri görüyorlar ki bugünkü Rusya Emperyalizm ve Kapitalizmin aleyhindedir. Ruslar araziyi, fabrikaları, ikametgâhları, hülasa bütün serveti, hatta kadınları sosyalize etmek istiyor. Hülasa ferdin hukuk ve imtiyazlarını cemiyete veriyorlar. Ve bu maksadın uğrunda birçok mezalim yaptıklarını da rivayet etmektedirler.

Rusların gayesi yanlış olabilir. Bu gayeye ermek için kullandıkları vasıtalar, takip ettikleri yollar da yanlış olabilir; fakat doğru olan bir şey varsa, o da şudur: Ruslar öyle bir kuvvetin aleyhine yürüyorlar ki Türk milletinin vahdetini kırmak isteyen ve Türklerin insani ve milli haklarını tanımayan da odur.

İslâmiyet umdelerinin asırlardan beri hayatına hakim olduğu Türklerin Bolşevizmi mutlak bir surette kabul etmelerine inanmak Bolşevizm gibi maddiyetçilik fikrinin menşeini bilmemekten ileri gelir. Acaba şu fikrin doğduğu muhitteki içtimai şartlar Türk'ün içtimai muhitinde de var mı? Bu ciheti epeyce tetkik etmek lazımdır. Lakin dünyada hiçbir fikir yoktur ki bir muhitten başka bir muhite intikal etmesin. Fikrin sirayetini men edememek imkansızlığı, onun *"insani"* olmasından neşet eder. Bir fikir mademki bir insan tarafından ortaya koyuluyor, dimağında aynı fehim ve idrak kabiliyeti olan başka insanların da o fikri telakki etmesi tabiidir. Ancak insanlar din, milliyet ve saire itibariyle muhtelif telakki tarzlarına maliktirler. *"Din"*ler bile muhtelif kavimler tarafından az çok tadilata uğruyor. Aynı dinin, filan memleketteki telakkisi ile başka bir memleketteki telakkisi arasında az çok fark var. Dinî bir kaide sarih ve muayyen olduğu halde tatbikatında ihtilaf görülür. Bunun gibi, bugün yeryüzünde mevcut olan şu Bolşevizm cereyanı-

nın Türk muhitine de girmesi tabii bir hadisedir; ancak bunu nasıl telakki edeceği hakkında şimdiden hiç kimse tahminde bulunamaz. Binaenaleyh bu nokta-i nazardan Bolşevizme ait münakaşaların sade Türk muhitine girmesi imkanı teslim edilebilir.

Esasen Türklerin bugünkü zihniyeti, böyle bir sirayet ve intikale de müsaittir; çünkü dediğimiz gibi, Türkler daha ziyade şuurlanmak üzere bugün bir münakaşa devresi geçiriyorlar. Din, ahlâk, hukuk, sanat ilah... gibi müesseselere, Avrupa medeniyetinin tesirine ve aks-i tesirine dair gündelik gazete münakaşalarını görmüyor musunuz? Hesapsız mevzulara dair bahisler aileler arasında, kahvehanelerde, tramvayda, vapurda, sokaklarda her dakika cereyan edip duruyor…

Türkleri emperyalist ve kapitalistlerin aksi tarafına imale edecek başka sebepler de yok değil. Türklerin, hemen bütün müesseseleri temevvüç halindedir: Din, lisan, edebiyat, güzel sanatlar, ahlâk, hukuk, iktisat hakkındaki düşünce ve duyguları seri' (hızlı) bir istihale devresi geçiriyor.

İşte Türk hayatının bu tahavvül ve temevvüç istidadı onu muhafazakâr olan Emperyalizm, Kapitalizm müdafiliğine sevk edemeyecek; zaten kendi hayatına suikast tehdidini bundan görüyor. Sonra Türkler, ne başka memleketlerde tenmiye edecek (artırılacak) büyük sermayelere sahiptir, ne de müstemleke müşterilerine satacak sınai mahsulatı var. Bunun için başka milletlerle meskûn araziyi fethetmek gayesi de yoktur. Bununla beraber Kapitalizm ve Emperyalizmin hayattaki rolü, taayyün etmiş ve istikrar bulmuş. Hayatî temevvüç halinde olan Türkler böyle müstakar ve kendilerine de uygunsuz bir sistemi müdafaa edemezler.

Mukabil taraftaki cereyana gelince; bütün fenalıklarıyla beraber takarrür etmiş bir sistem olmadığı için ve yalnız bu temevvüç kabiliyeti olduğu için Türkleri cezp etmesi ihtimali daha kuvvetlidir. Bununla beraber Bolşevizm ne kadar fena bir sistem olursa olsun, girdiği muhite tetabuk etmek mecburiyetinde kalacak. Tetabuk kelimesini *"adaptation"* mukabili kullanıyoruz. Malumdur ki adaptasyon, hayvani hayatta da hüküm süren bir *"muamele"* tarzıdır. Kendi muhitinden başka bir muhite giren bir hayvan veya insanın bünyevi ve hayati faaliyeti yeni muhitin ilcaatına (zorlamalarına) tetabuk etmek (uymak) mecburiyetinde kalır ve bu ameliye az çok tadilatı tazammun eder. Mevzuu, edebi malzemesi, hususiyetleri, içindeki şahısların seciyeleri başka bir edebiyat âleminde başka bir sima ile meydana gelmiş olan bir piyesin ikinci ve büsbütün ayrı bir muhitte az çok tadilatla sahneye vaz' olunması da adaptasyon kelimesiyle ifade olunuyor. Böyle misallerini sayıp dökmekle iyice anlatmak istediğimiz adaptasyonun bir de esaslı fikirlere, umdelere, hatta mezheplere ait tecellileri var. Demek istiyoruz ki bir esaslı fikir de, bir mezhep de girdiği muhitlerde eğilir, bükülür, yumuşar, nihayet halkın

manevi bünyesine uyar. Binaenaleyh içtimai hayatın en yüksek hadiselerini meydana getiren dinlerin uğradığı tadilattan Bolşevizm veya Sosyalizmin kurtulamayacağı muhakkaktır.

Şu son satırlarla sözümüze nihayet vereceğiz:

Filhakika Avrupa korkunç bir karışıklığın arefesindedir. Görüyoruz ki maddiyetçilik yeni bir hayvan-insan enmuzeci yaratmaya çalışıyor. Bizzat Avrupa medeniyetinin husule getirdiği bu zihniyet bugün kendi tesisat ve teşkilatı aleyhine kıyam etmiş fakat ilk hareketin Şark tarafında zuhuru yeni bir Şark-Garp mücadelesini hatırlatıyor. Ve muhakkak ki Türkler hangi tarafa geçerse terazinin o taraftaki gözü ağır basacak; çünkü o kadar istihkar edilen Türk, bilmelidir ki koskoca bir medeniyetin,

İslâm âleminin timsalidir. Avrupa'da, şimdiye kadar Türkler hakkında salahiyetle söz söylediklerini iddia edenlerin yanıldığını daima gördük; onların nazarında hemen her asırda muazzam bir gece tesirini yapan bu Türk meselesinin fecir gibi aydınlıklı çehresini Avrupalı ne bir siyasi, hatta ne bir alim göremedi. Karanlıkta, hem de etrafına bakmadan koşan bir kimsenin, birden bire kafasını bir kayaya çarpması muhtemeldir!..